

Marta Skalska-Zlat
(Wrocław)

Poświęcone kobietom słowniki i biografie zbiorowe wydane w Polsce od 1945 roku

Kobiety, określane mianem płci pięknej, są wdzięcznym tematem wszystkich dziedzin sztuki i nauki. W XXI wieku nie ma już prawie zarezerwowanych wyłącznie dla mężczyzn obszarów życia i działalności. Ma to także swoje odbicie w informatorach biograficznych, biografiach zbiorowych oraz w książkach poświęconych w całości jednej tylko postaci. Odnajdujemy w nich wzmianki, omówienia, szczegółową charakterystykę, pełne biogramy i biografie poświęcone kobietom. Wie o tym dobrze Hanna Tadeusiewicz długoletnia redaktorka, a obecnie redaktorka naczelna *Słownika pracowników książki polskiej* i organizatorka stosownej pracowni przy łódzkiej Katedrze Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa¹. Nawet pobieżny wgląd w zawartość kolejnych tomów *Słownika* współtworzonego przez Hannę Tadeusiewicz upewnia o rosnącym zaangażowaniu kobiet w rozwój kultury książki.

W niniejszym opracowaniu nie chcę jednak ograniczać się do jednej dziedziny wiedzy, ale sięgnąć do polskich i obcych w Polsce wydanych informatorów biograficznych i biografii zbiorowych poświęconych wyłącznie kobietom. Okazuje się bowiem, że niedługo po zakończeniu drugiej wojny światowej ukazały się pierwsze opracowania, które nawiązywały formą do słowników biograficznych, choć nimi *sensu stricto* nie były. Stanowiły one raczej portrety zbiorowe wybranych grup kobiet. Zmieniał się oczywiście z czasem zakres informatorów, te pierwsze miały charakter ściśle propagandowy, ich celem było umacnianie władzy komunistycznej, przedstawiały bowiem sylwetki kobiet budowniczych socjalizmu.

Jestem świadoma, że nie dotarłam do wszystkich wydanych w ciągu ostatnich sześćdziesięciu kilku lat opracowań, źródłem danych stały się dla mnie bazy Biblioteki Narodowej, katalogi online bibliotek oraz budowana przez Emilię Ilską – doktorantkę Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego – baza słowników biograficznych. Zebrany materiał wydaje się jednak wystarczający do ukazania całej panoramy kobiet występujących w tego typu publikacjach i ostrożnego wnioskowania o zmianach zachodzących w zasadach publikowania takich wydawnictw. W sumie zestawiałam około dziewięćdziesięciu informatorów, które rozpatrywałam pod względem ich treści, zasięgu terytorialnego i chronologicznego oraz innych cech formalno-tematycznych.

¹ Hanna Tadeusiewicz od podjęcia prac nad *Słownikiem* była, obok Ireny Treichel (red. naczelny T. 1 i Suplementu I) i Anny Michalewskiej, w wąskim gronie redagującym jego zasadniczą część wydaną w roku 1972 oraz oba suplementy opublikowane odpowiednio w roku 1986 i 2000.

Tabela 1

Rozkład chronologiczny informatorów

Rok	Liczba informatorów	Wyd. 1	Wyd. 2	Wyd. 3	Wyd. 4
1951	1	1			
1953	1	1			
1957	1	1			
1972	1	1			
1974	1		1		
1978	1	1			
1983	1	1			
1985	1	1			
1986	1	1			
1987	2	1	1		
1988	5	4	1		
1989	5	3	2		
1990	2	1	1		
1991	1	1			
1992	2	2			
1994	4	4			
1995	3	3			
1996	4	4			
1997	2	2			
1998	6	6			
1999	5	2	2	1	
2000	4	3	1		
2001	2		2		
2002	3	3			
2003	2	2			
2004	3	3			
2005	3	2	1		
2006	6	6			
2007	7	7			
2008	7	5	1		1
2009	1	1			

Jak widać z Tabeli 1, pierwsze informatory charakteryzujące zbiorowość kobiet zaczęły się ukazywać w kilka lat po zakończeniu II wojny światowej. Przyjrzenie się datom wydań pozwala na pewne ogólne konstatacje, które zostaną pogłębione przy prezentacji tematyki tych wydawnictw.

W ciągu branego pod uwagę okresu 63 lat omawiane publikacje ukazały się w 31 z nich. Cały ten czas można podzielić na kilka nierównych odcinków, tak pod względem objętych przez nie lat, jak i liczby wydanych słowników biograficznych. Pierwszy z nich, to lata pięćdziesiąte, czas terroru stalinowskiego, co zy-

skoła natychmiast odbicie w tematyce publikacji. Drugi okres, nazwany przeze mnie „pustym”, obejmuje lata 1958-1971, kiedy to nie ukazał się ani jeden informator poświęcony kobietom. Przegląd całego spektrum wydawanych w tym czasie informatorów odnoszących się do wszystkich dziedzin wiedzy i życia upewnia, że prawie w ogóle zaprzestano publikowania tej formy wydawnictw informacyjnych; ukazało się ich wówczas zaledwie dziewięć. Szczególnie nie lubiane, zapewne jako trudne do redagowania i niebezpieczne ze względów politycznych, były informatory ogólne o ludziach żyjących, zwane „Who is who”, najlepiej świadczy o tym wydanie pierwszego odpowiednika przedwojennego *Czy wiesz kto to jest* dopiero w latach 80. XX wieku². Ponownie kobiety jako temat informatorów biograficznych pojawiły się na początku lat 70., ale aż do połowy lat 80. była to obecność sporadyczna. Dopiero od roku 1985 po dzień dzisiejszy w każdym roku ukazuje się co najmniej jeden słownik traktujący wyłącznie o kobietach. Być może dzieje się tak z powodu bardzo modnych i na szeroką skalę uprawianych gender studies, należy jednak wierzyć, że jest to wynik roli, znaczenia kobiet, ich wpływu na bieg historii, obyczaje i inne dziedziny kultury. I właściwie dopiero od 1985 roku można datować regularne ukazywanie się typowych słowników biograficznych poświęconych w całości kobietom. W całym poprzednim okresie, aż do roku 1984, ukazało się jedynie siedem publikacji, będących przeważnie zbiorowymi portretami kobiet, a nie klasycznymi słownikami biograficznymi.

Nasilanie się tematyki „kobiecej” widoczne jest również w liczbie informatorów ukazujących się w poszczególnych latach. O ile aż do roku 1986 ukazywał się najwyżej jeden słownik rocznie, to w następnych latach ich liczba wzrosła nawet do siedmiu. Szczególnie obfity był rok 2007, kiedy żaden z opublikowanych w nim informatorów nie miał wcześniejszych wydań. Zawierały one szerokie spektrum postaci: od świętych poprzez królowe, agentki wywiadu, alpinistki do zasłużonych kobiet z określonego obszaru geograficznego. Reasumując, można stwierdzić, że liczba opracowań o kobietach wzrasta od lat 80. w każdej kolejnej dekadzie. W latach 90. niemal podwoiła się w stosunku do lat 80. (15 słowników) i wyniosła 28, natomiast niepełne jeszcze pierwsze dziesięciolecie XXI wieku dostarczyło 39 informatorów. Część słowników cieszy się tak dużym powodzeniem, że doczekała się kilku kolejnych wydań. Odnalazłam 13 takich publikacji. Dotyczą one żyjących między IV w. p.n.e. a XX w. n.e. kobiet niepospolitych, żon, faworyt, władczyń, świętych, pochodzących z różnych kontynentów i obszarów – od starożytnego Rzymu poprzez Francję, Anglię, Polskę do Egiptu i Stanów Zjednoczonych. Aż cztery wydania zanotowała publikacja Anny Świderkówny *Siedem Kleopatry* (pierwsze w 1978, czwarte w 2008). Pozostałe 12 wielowydaniowych publikacji miały po dwie edycje.

Podział na informatory o zasięgu międzynarodowym, ogólnokrajowym, regionalnym i lokalnym wykazał znaczną dominację słowników ujmujących grupy kobiet z jednego państwa, istniejącego obecnie lub w starożytności. O nich więc najpierw słów parę. Na 46 informatorów o takim zasięgu 30 obejmowało biografie kobiet żyjących i działających w Polsce. Pozostałych 16 zawiera sylwetki osób

² *Kto jest kim w Polsce*. Warszawa 1984.

z dziewięciu krajów, w tym starożytnego Rzymu i Egiptu. Reprezentują niemal wszystkie kontynenty: Azję, Afrykę, Amerykę i Europę. Każdemu z tych krajów poświęcono od jednego do czterech słowników, najwięcej – bo aż cztery – Stanom Zjednoczonym. Jest to – w połowie – zasługa Longina Pastusiaka, którego publikacja o żonach prezydentów USA miała dwa wydania, a także ukazała się w Niemczech³. Kolejna pozycja również dotyczy pierwszych dam, ich ranking przedstawia John Roberts, amerykański publicysta i producent audycji telewizyjnych, który pracował w latach 1981-1985 w administracji Reagana, bezpośrednio więc obserwował wpływ Nancy na działalność męża. Już z tego krótkiego przeglądu widać, jak umiejętnie towarzyszki życiowe polityków wpływały na bieg historii. Ostatnia „amerykańska” publikacja wyszła spod pióra Zbigniewa Pitery pod znaczącym tytułem *Diabeł jest kobietą* (Warszawa 1989) i przedstawia wizerunki kobiet wampów, które przyciągały do kin publiczność z całego świata. Inny zestaw sylwetek i czas akcji prezentują trzy słowniki odnoszące się do starożytnego Rzymu. Tu prym wiedzie Aleksander Krawczuk, który kreśli portrety cesarzowych i innych znaczących Rzymianek żyjących od 1 w.p.n.e. do 4 w. Jego *Poczet cesarzowych Rzymu* doczekał się dwóch wydań (Warszawa 1998; 2001), natomiast *Rzymianki* zostały przedstawione w dwóch różnych wersjach słownika (Kraków 1992; Warszawa 1996). Jeszcze tylko o Rosji i Anglii ukazały się po dwa informatory, kobiety z pozostałych krajów „zmieściły” się w pojedynczych publikacjach.

Zasięg terytorialny i chronologiczny słowników

Tabela 2

Zasięg terytorialny słowników

Rodzaj zasięgu	Liczba informatorów	Kraj, region, miasto	Razem
Międzynarodowy	19		19
Ogólnokrajowy			46
	30	Polska	
	4	USA	
	3	Rzym	
	2	Anglia	
	2	Rosja	
	1	Bizancjum	
	1	Egipt	
	1	Francja	
	1	Hiszpania	
	1	Tybet	
Regionalny			3
	1	Lubelszczyzna	
	1	Podkarpacie Północne	

³ Opisy bibliograficzne wszystkich omawianych informatorów zestawiam na końcu artykułu.

Rodzaj zasięgu	Liczba informatorów	Kraj, region, miasto	Razem
	1	Przemyskie	
Lokalny			4
	1	Nowogródek	
	1	Siedlce	
	1	Warszawa	
	1	Wrocław	
Razem			72

Spośród dziewiętnastu słowników o zasięgu międzynarodowym siedemnaście ma wymiar światowy, dwa odnoszą się do krajów europejskich. Byłoby interesujące sprawdzenie jak sytuują się w nich Polki, niestety, rozmiar artykułu na to nie pozwala, pozostawimy więc te rozważania na następny jubileusz. Trzy słowniki międzynarodowe miały po dwa wydania, a ich tematyka lokowała się na dwóch różnych biegunach, były to bowiem z jednej strony życiorysy świętych, z drugiej zaś sylwetki kobiet fatalnych, ogarniętych żądzą władzy, pragnieniem zemsty, dążących do zmiany swego życia bez względu na cenę, jaką innym przyszło za to zapłacić. Wgląd w tematykę informatorów o zasięgu międzynarodowym i narodowym upewnia, że obejmują one wszystkie wyróżnione przeze mnie dziedziny aktywności kobiet, inaczej niż ma to miejsce w odniesieniu do informatorów o zasięgu lokalnym bądź regionalnym, które skupiają się niemal wyłącznie na szeroko zakreślonej zbiorowości bardziej lub mniej znanych niewiast pochodzących z określonego regionu lub miejscowości. Wyjątkowo tylko w dwóch przypadkach są zawężone do ściśle określonej grupy. Obie te publikacje, mimo że nie są typowymi informatorami, ale zbiorowymi portretami kobiet-bohaterek, zawierają mnóstwo szczegółów biograficznych⁴. Pewną ciekawostką jest też, że wszystkie słowniki o ograniczonym do regionu lub miejscowości zasięgu terytorialnym obejmują wyłącznie obszar Polski.

Tabela 3

Zasięg terytorialny i chronologiczny

Zasięg terytorialny	L. inf.	0-20*	0-18	0-5	5-20	10-20	15-20	17-20	18-20	19-20	13-14	18	20
narodowy	46			5		7	6	2	3	3	1	3	16
międzynarodowy	16	2	1		2	2	2	3	1				3
lokalny	4									1			3
regionalny	3								1				2
Razem	69**	2	1	5	2	9	8	5	5	4	1	3	24

* Cyfry określają rozpiętość czasową wg wieków, np. 0-5 oznacza starożytność do V wieku, 0-20 = od starożytności do XX wieku.

** Wzięto pod uwagę tylko pierwsze wydania informatorów. Udało się ustalić dane dla 69 spośród nich.

⁴ *Błogosławione męczenniczki z Nowogródka*. [Oprac. T. Górską, N. Wojtatowicz]. Rzym ; [Poznań], 2000; B. Urbanek, *Pielegniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Warszawa 1988.

Można określić jako imponujący zasięg chronologiczny części słowników, obejmują one bowiem dokonania kobiet od starożytności aż po wiek XX. Poświadczą to nie tylko nie budzącą wątpliwości rolę kobiet w starożytności, ale także ukazują rozmiar tej grupy społecznej i jej nieprzerwany wpływ na rozwój wielu obszarów życia społecznego. W ośmiu słownikach odnajdujemy żywoty mężnych, pięknych, często okrutnych kobiet żyjących od XVI w. p.n.e. do V wieku naszej ery. Przedstawione są w nich losy despotycznych władczyń, jak np. Hatszepsut, która była faraonem Egiptu przez 21 lat od 1503 p.n.e. do 1482 p.n.e, pięknych i mądrych Kleopatry, które albo same rządziły albo towarzyszyły władcom - co nie umniejsza ich wpływu na bieg historii - a także tyranek dających się we znaki mężom, kochankom i poddanym, a nawet własnym dzieciom. Bohaterki trzech spośród tych ośmiu książek żyły przed naszą erą, trzy kolejne przenoszą nas od starożytności do czasów nowożytnych i współczesnych. Także częściowo o starożytności, bo obejmują wiek V, ale aż po XX mówią dwie dalsze publikacje, które wymieniają złe i dobre, szczęśliwe i nieszczęśliwe, ale wyjątkowe kobiety o niezwykłych kolejach życia. Połowa z tych dziesięciu słowników ma wymiar międzynarodowy, druga połowa zaś - narodowy, koncentrując się na damach z Egiptu, cesarstwa Rzymskiego i Bizantyjskiego. Dziesięć wieków - od X do XX - obejmuje siedem informatorów narodowych, wśród których aż sześć w całości zajmuje się kobietami z Polski, przeważnie królowymi, żonami królów i księżnymi, jeden zaś pobożnymi Tybetankami. W dwóch międzynarodowych obejmujących ten okres mówi się o świętych i mistyczkach.

Długi czas - od czterech do pięciu wieków (XV-XX) - mieści się w następnych ośmiu bardzo bogatych tematycznie informatorach. W ich tytułach - których celem jest zafascynowanie potencjalnych czytelników i zachęcenie do kupna książek - występują pomysłowe określenia charakteryzujące poszczególne grupy kobiet. Znajdują się tu więc wizerunki osób niepospolitych, sławnych, fatalnych, pięknych i namiętnych, a także księń benedyktyńskich i królowych. Większość z tych informatorów zajmuje się Polkami. Równie długi, ale nieco późniejszy, bo od XVII do XX wieku, okres czterech stuleci mieści się w pięciu dalszych słownikach, trzech o zasięgu międzynarodowym, dwa narodowe ogarniają terytorium Polski i oba kreślą sylwetki zakonnic: karmelitanek i benedyktynek. Międzynarodowe zaś koncentrują się na sławnych i wpływowych kochankach, ale podejmują także temat heroicznych kobiet żydowskich, które „mocą przepasały swe biodra”. O trzech stuleciach - wiek XVIII do XX - mówi kolejnych pięć informatorów powielając poprzednio wymienioną już tematykę żon, kochanek, władczyń, ale po raz pierwszy w tym zestawie pojawia się informator regionalny zawierający biogramy znanych i nieznanych kobiet z Podkarpacia.

Słownik o zasięgu lokalnym występuje po raz pierwszy w grupie czterech słowników obejmujących dwa wieki poprzedzające obecne stulecie i omawia kobiety z Siedlec. Pozostałe informatory, których jest aż 27, obejmują okres jednego stulecia lub nawet kilku lat w danym stuleciu. Trzy z nich o charakterze narodowym ograniczają się do wieku XVIII i zajmują się niepospolitych kobietami z Polski doby baroku (2 słowniki) i „straszonymi” carycami Rosji (trzeci z informatorów). Najwięcej słowników (24) przedstawia wizerunki kobiet żyjących w XX wieku, większość z nich ma charakter narodowy, ale mieszczą się tu także wszystkie po-

zostałe o zasięgu regionalnym i lokalnym. Prawie połowa z nich (13) przekazuje informacje wyłącznie o Polkach. Nie epatują one fascynującymi tytułami, na pewno jednak przyciągają szeroką publiczność czytającą, przekazując wiele danych o kobietach-bohaterkach lat wojny i terroru stalinowskiego. Niestety, sąsiadują z nimi produkcyjniaki omawiające przodowniczkę pracy socjalistycznej. Wiek XX jest najbogatszy tematycznie; pojawiają się w nim niewystępujące wcześniej różne grupy zawodowe, także bibliotekarki.

Reasumując to krótkie omówienie zasięgów chronologicznych i terytorialnych słowników z niewielkimi odniesieniami do ich tematyki, można stwierdzić, że w większości omawianego tu typu publikacji, obejmujących czasy od starożytności po wiek dziewiętnasty, pojawiają się bardzo szeroko lub dość enigmatycznie określone grupy kobiet: sławne, wpływowe, niepospolite, znane, nieznanne, fatalne, namiętne itp. Drugi szeroki zestaw stanowią władczynie oraz żony lub faworyty władców i przywódców mające wpływ na politykę. Wreszcie trzecią, ale znacznie mniej liczną grupę stanowią kobiety pobożne: święte i zakonnice. Te trzy kategorie kobiet pojawiają się także w informatorach obejmujących wiek XIX i XX, ale już nie dominują. W nich bowiem znajdują swoje miejsce kobiety wyraźnie określone zawodowo: pilotki, aktorki, biznesmenki, bibliotekarki, agentki wywiadu, alpinistki itd., a także kobiety – bohaterki II wojny światowej.

Tematyka słowników

Tabela 4

Rozkład chronologiczny według lat wydań informatorów i tematyki

Rok	L. inf.	Ogólne	Władczynie	Święte	Żony, faworyty	Zakonnice	Bohaterki wojenne	Różne zawody	Zawodniczki sportowe
1951	1	1							
1953	1	1							
1957	1							1	
1972	1	1							
1978	1		1						
1983	1				1				
1985	1		1						
1986	1				1				
1987	1				1				
1988	4	2					1	1	
1989	3	1				1		1	
1990	1		1						
1991	1	1							
1992	2	1						1	

Rok	L. inf.	Ogólne	Władczynie	Święte	Żony, faworyty	Zakonnice	Bohaterki wojenne	Różne zawody	Zawodniczek sportowe
1994	4	2			1	1			
1995	3	2							1
1996	4	1		2		1			
1997	2	1			1				
1998	6	3	1			1	1		
1999	2					1		1	
2000	3	1		1		1			
2002	3	2	1						
2003	2			1			1		
2004	3			1	1		1		
2005	2	1	1						
2006	6	2	2				2		
2007	7	2	1	2			1		1
2008	5		2	1	1	1			
2009	1				1				
Razem	73	25	11	8	8	7	7	5	2

Jak widać w Tabeli 4. wyróżniono osiem pól aktywności kobiet. Najwięcej informatorów zaliczono do tzw. *ogólnych* zawierających w większości biogramy kobiet o bardzo zróżnicowanym pochodzeniu społecznym, wykształceniu, czasie życia, zawodach, które łączą oceniane pozytywnie lub negatywnie – też bardzo różne – dokonania lub cechy charakteru, pozwalające nazywać je wieloma przymiotnikowymi określnikami. Mamy tu więc do czynienia z kobietami niepokornymi (2 informatory), niezwykłymi (2), niepospolitymi (2), damami (2), tyrankami (1), kobietami wpływowymi (1), pięknymi (1), matkami chrzestnymi statków (1). Są w tej grupie także kobiety reprezentujące jakiś obszar geograficzny lub kulturowy, np. Rzymianki (2), Tybetanki (1), Żydówki (1) albo lublinianki (1), siedlczanki (1), wrocławianki (1), warszawianki (1) oraz organizację, np. harcerki (1), komunistki (1). Mieściłyby się tu także informatory o zakonnicach, ze względu jednak na dość wysoką liczbę słowników o tej tematyce utworzono z nich osobny zestaw, o czym dalej.

Kolejną, obszerną – choć prawie o połowę mniej liczną grupę niż „ogólne” – stanowią kobiety dzierżące władzę: królowe Polski (4), Egiptu (1), Anglii (1); cesarzowe i caryce z Rzymu (1), Bizancjum (1), Rosji (1), a także przywódczynie i głowy państw (1) oraz inne władczynie oficjalne i rządzące poprzez mężów (1).

Następne dwa zbiory o tej samej liczbie informatorów (po 8) traktują o kobietach prezentujących różne podejście do życia. Z jednej strony mamy więc do czynienia ze świętymi: matkami (2), żonami (2), księżniczkami (1), męczennicami (1),

wielkimi mistyczkami kościoła (1), z drugiej zaś z całym spektrum żon (4), namięt-
nych kochanek i faworyt (4).

O jeden mniej informator (7) traktuje o zakonnicach; są tu słowniki zawierające biogramy lub ogólne wykazy mniszek (2), częściej jednak zawierają dane przed-
stawicielek jednego zgromadzenia: benedyktynek (3), karmelitanek (1), wizytek
(1). Także siedmiu słowników doczekały się kobiety mężne, bohaterki wojenne
walczące o niepodległość Polski w latach II wojny światowej (5).

Pod kryptonimem „różne zawody” kryje się pięć informatorów z biogramami
kobiet profesjonalnie zajmujących się aktorstwem (1), biznesmenek (1), biblioteka-
rek (1), pielęgniarek (1), pilotek (1). Ostatnie dwa informatory tworzą mini-grupę
kobiet sportsmenek: polskich olimpijek z lat 1924-1994 oraz alpinistek, które zgi-
nęły wspinając się na K2.

Interesujące wydaje się także sprawdzenie czasu pojawiania się poszczególnych
tematów. Na początku tego opracowania podzieliłam cały okres ukazywania się
informatory o kobietach na trzy podokresy. Pierwszy z nich to lata pięćdziesią-
te. Wydano wówczas tylko trzy publikacje, z czego dwie miały charakter wybitnie
propagandowy. Jedna z nich – o charakterze portretu zbiorowego – prezentowa-
ła sylwetki dwudziestu aktywistek działających na rzecz socjalistycznej ojczy-
zny⁵. Zadbano, aby były to przedstawicielki niemal wszystkich zawodów; są więc
wśród nich kobiety pracujące w fabrykach, na budowach, lekarki, nauczycielki,
tak modne wówczas traktorzystki, pani porucznik, reżyserka, milicjantki itp. Bio-
gramy są anonimowe i gdy czyta się je dzisiaj, sprawiają wrażenie fikcji literackiej,
choć przytaczają wiele dat z życia omawianych bohaterek pracy socjalistycznej. In-
formator ten charakteryzuje stosowany wówczas nagminnie natrętny dydaktyzm.
Na marginesie chciałabym nadmienić, że poszukując materiałów do tego artykułu
natknęłam się na wiele podobnych opracowań z wczesnych lat 50., które w tytu-
łach podkreślały ówczesne podstawowe zadania kobiet, np. *Kobiety na szlaku bu-
downictwa socjalistycznego* (Warszawa, 1951), *Kobiety łódzkie w pracy i w walce* (Łódź
1952), *Kobiety lubartowskie zawsze w pierwszych szeregach* (Lublin 1952), *Kobiety w Ra-
dach Narodowych* (Warszawa, 1954), *Kobiety w walce o pokój i socjalizm* (Warszawa,
1951)⁶. Do części z nich nie udało mi się dotrzeć, część musiałam odrzucić jako nie-
spełniające kryteriów omawianego typu publikacji⁷. Kolejny uwzględniony infor-
mator, także o wydźwięku propagandowym zapoznaje nas z wrocławskimi przo-
downiczkami pracy socjalistycznej. Dopiero trzeci, wydany już po odwilży, nie
traktuje kobiety jako obiektu propagandy, ale podkreśla jej umiejętności zawodo-
we. Zredagowany przez entuzjastę i znawcę lotnictwa – Tadeusza Malinowskie-
go – prezentuje sylwetki i dokonania kobiet pilotów. Tak więc, w tym pierwszym
okresie pojawiły się dwa typy informatorów, tzw. *ogólne* oraz *zawodowe*.

Po piętnastu latach przerwy (!) pojawiła się w 1972 roku kolejna publikacja za-
liczona do tzw. ogólnych, pióra Zbigniewa Kuchowicza, przedstawiająca żyjące

⁵ *Kobiety nowej Polski*. [Zbiór sylwetek biograficznych]. Warszawa 1951.

⁶ Warto jeszcze dodać, że były to wydawnictwa broszurowe, liczące zaledwie po kilkadziesiąt
stron, co miało zapewnić im szerszą poczytność.

⁷ Bardzo serdecznie pragnę podziękować Paniom pracującym w Bibliotece Miasta Stołecznego
Warszawy: dr hab. Katarzynie Materskiej i Ewie Skwarek za pomoc w ustaleniu zawartości tych
publikacji.

w Polsce od XVI do XVIII wieku kobiety niepospolite. W późnych latach 70. została też zapoczątkowana przez Annę Świderkową nowa kategoria tematyczna, mianowicie portrety władczyń, w tym przypadku egipskich Kleopatry. Z początkiem lat 80. przedmiotem prezentacji stają się pełne temperamentu kobiety zdobywające serca żonatych mężczyzn, przeważnie królów. Pierwszy z tej serii słownik biograficzny, wydany w 1983 roku w Lublinie ocenia *Faworyty władców Francji*, ale niedługo potem zwrócono uwagę na rolę żon i od 1986 ukazują się ich portrety jako przykładowych, ale także walczących o władzę i podporządkowujących sobie mężów. Pierwsza z tych publikacji opowiada o kobietach żyjących między XVIII a XX wiekiem, zwykłych z pozoru, ale mających wpływ na kariery mężów, znanych malarzy, poetów, pisarzy, uczonych (*Żony sławnych mężów*. Gdańsk, 1986).

Od roku 1988 wydawane są – obok już wymienionych kategorii – informacje o różnych formach uczestnictwa kobiet w walkach i wojnach. Pierwsza z tych książek obejmuje długi okres od najazdów tatarskich do XIX wieku przedstawiając żyjące ówczesznie *Rycerki i samarytanki* (Warszawa, 1988), które w chwili zagrożenia kraju stawiały do walki, ale także pełniły z poświęceniem rolę samarytanek opiekujących się żołnierzami. Rok następny daje początek nowej grupie tematycznej jaką stały się biogramy zakonnic w książce S. Małgorzaty Borkowskiej *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce* (Tyniec, 1989). Należy dodać, że tuż po wojnie, w początkowym okresie względnej swobody i kontynuacji przedwojennych tradycji, nakładem „Caritas” ukazał się szereg niewielkich objętościowo opracowań o poszczególnych żeńskich zgromadzeniach zakonnych⁸. Zawierały one charakterystykę posługi, dzieje i biogram założycielki; w krótkim czasie dwóch lat między rokiem 1948 a 1949 udało się wydać osiem broszurek, potem po brutalnej akcji ustanowienia przymusowego zarządu nad kościelną organizacją Caritas i stwierdzeniu, że „Caritas był wykorzystywany do obcych celów, stał się domeną wpływów dnia wczorajszego, zaślepionych nienawiścią do Polski Ludowej”, nie było to już możliwe⁹.

Jedna z dwu zaledwie książek omawiających uprawiające sport kobiety ukazała się w roku 1995 i nosi tytuł *Miniatury czyli filigranowe portrety wielkich dam polskiego sportu: polskie olimpijki z lat 1924-1994* (Warszawa, 1995). Jeszcze później, bo w roku 1996 wyszły pierwsze informatory o świętych, z tym że od tego momentu notujemy dosyć intensywną produkcję tego typu opracowań, osiągnęły one bowiem w krótkim czasie podobną liczbę jak ukazująca się od 1978 roku grupa informatorów o władczyniach i identyczną liczbę jak wydawane od roku 1983 słowniki o faworytach i kochankach. Cykl o świętych został zapoczątkowany publikacją *Wielkie mistyczki Kościoła* (Lublin 1996).

Uzupełniając ten chronologiczny przegląd tematyki można dodać, że od lat 90. zauważa się znacznie bogatszą tematycznie ofertę aniżeli wcześniej. W tym sa-

⁸ *Siostry Albertynki w służbie dla ubogich*. Kraków 1948, 16 s.; *Siostry Sercanki*. Kraków 1948, 14, [1] s.; *Siostry Zmartwychwstania Pańskiego*. Kraków 1948, 15 s.; *Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanego Poczęcia w Dębicy*. Kraków 1948, 13, [3] s.; *Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny z domem macierzystym w Pleszewie, woj. poznańskie*. Kraków 1949, 16 s.; *Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej*. Kraków 1949, 18 s.

⁹ D. Zamiatąła, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji. 1945-1950*. Lublin 2000.

mym roku ukazują się bowiem informatory o bardzo zróżnicowanej problematyce, np. w roku 1998 stają obok siebie bohaterki ruchu oporu, sto kobiet mających największy wpływ na losy świata, pobożne Tybetanki, cesarzowe Rzymu, siostry wizytki, matki chrzestne statków. Od tego roku wydawane są także przekłady, co wcześniej w ogóle się nie zdarzało. Jedna publikacja - *Królowe Anglii: od krwawej Marii do Elżbiety II* – doczekała się nawet drugiego wydania i to już po roku (2007, 2008). W sumie znalazło się w obiegu księgarskim 14 informatorów obcych autorów, przeważnie pod bardzo chwytliwymi tytułami, które prezentują kobiety sławne, fatalne, wpływowe, żony i namiętne kochanki, władczynie, a nawet święte. Świadczy to o zapotrzebowaniu na ten rodzaj publikacji i zbyt skąpej propozycji polskich autorów i wydawców.

Krótką z konieczności charakterystyka informatorów biograficznych o kobietach zarysowała zaledwie pewne ich cechy formalne i tematyczne, pozostawiając na boku tak ważne kwestie, jak na przykład ocena ich poziomu merytorycznego i edytorskiego, przeznaczenie czytelnicze, autorstwo. Mam jednak cichą nadzieję, że powyższy tekst stanie się może zachętą do wzbogacenia zestawu „kobiectych” informatorów o poczet badaczek kultury książki i pracowniczek instytucji jej udostępniania i rozpowszechniania.

WYKAZ WYKORZYSTANYCH SŁOWNIKÓW BIOGRAFICZNYCH I BIOGRAFII ZBIOROWYCH

Informatory ogólne – kobiety niepospolite, niezwykle, piękne, fatalne, tyranki, niepokorne, tajemnicze

Kobiety nowej Polski: [zbiór sylwetek biograficznych]. – Warszawa: „Książka i Wiedza” 1951, 226 s.

Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich 16-18 wieku / Zbigniew Kuchowicz. – Łódź : Wydaw. Łódzkie, 1972. – 459, [4] s., 18 s. tabl. : il., portr. ; 25 cm. [Wyd. 2 – 1974].

Niezwykłe kobiety w dziejach : szkice biograficzne. Cz. 1, Od starożytności do końca XIX w. / Andrzej Donimirski. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988.

Almanach piękności / Bogna Wernichowska i Maciej Kozłowski. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. – 152, [4] s. : portr. kolor.

Żywoty niepospolitych kobiet polskiego baroku / Zbigniew Kuchowicz. – Łódź : Wyd. Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej, 1989. – 157 s.

Kobiety fatalne / Marek Ruszczyk. – Warszawa : „Fook”, 1991. – 255, s. [Wyd. 2 – 1999].

Niezwykłe kobiety w legendzie i historii. Cz. 1-2 / Andrzej Donimirski. – Kraków : „Barbara”, 1995.

Damy polskie XVIII wieku / Edward Rudzki. – Warszawa : Konstancin-Jeziorna, „Veni”, 1997, 424 s.

100 kobiet, które miały największy wpływ na dzieje ludzkości / Deborah G. Felder ; z ang. przeł. Maciej Świerkocki. – Warszawa : „Świat Książki”, 1998.

Matki chrzestne statków / [zespół red. Maria Barbara Berezowska et al.] ; Klub Matek Chrzestnych Statków Armatorów Wybrzeża Gdańskiego. – Poznań : Pod-siedlik-Raniowski i Spółka, cop., 2000

Słynne kobiety : od królowej Hatszepsut do księżnej Diany / Marianne Menzel ; z fr. przeł. Sylwia Foryś-Majewska. Warszawa : „Świat Książki”, 2002.

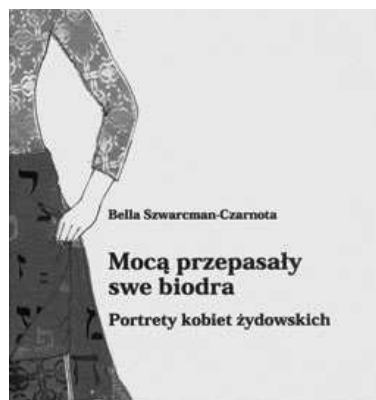
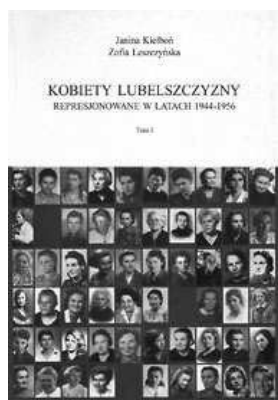
Tyranki : najokrutniejsze kobiety w historii / Helmut Werner ; przeł. Monika Gajowa. – Warszawa : Wydawnictwo Jeden Świat, 2005.

Sławne niepokorne : ambitne i zagadkowe / Laura Smokowicz. – Białystok : Instytut Wydawniczy Kreator, 2006.

W kręgu tajemnic wywiadu / Jan Larecki. – Warszawa : Pantera Books : [Wydaw-nictwa Naukowo-Techniczne], 2007.

Gawędy o tych które przewodziły. Cz. 1-3 / Anna Zawadzka. – Warszawa : „Hory-zonty”, 1994 [Wyd. 2 – 2001].

Informatory ogólne – kobiety z określonego kręgu geograficznego lub kulturowego

Rzymianki / Aleksander Krawczuk ; [rys. Krzysztof Rosiecki]. – Warszawa : Kra-ków : „Polczek”, 1992. – 174 s.

Rzymianki / Aleksander Krawczuk. – Warszawa : „Interart”, 1996. – 143 s.

Mocą przepasały swe biodra : portrety kobiet żydowskich / Bella Szwarcman-Czarno-ta. – Warszawa : Fundacja imienia Profesora Mojżesza Schorra, 2006.

Kobiety mądrości : tajemne życie Maczig Labdron i innych Tybetanek / Tsultrim Allio-ne ; przekł. Henryk Smagacz. – Kraków : „A”, 1998.

Znane i nieznane kobiety Podkarpacia : informator biobibliograficzny / Wanda Pietrzkiewicz; Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krośnie. – Krosno : WBP, 1995.

Kobiety Lubelszczyzny represjonowane w latach 1944-1956. T. 1 / Janina Kielboń, Zofia Leszczyńska. – Lublin : „Test”, cop. 2002.

Kobiety Siedlec : wybrane sylwetki / Edyta J. Litwiniuk. – Siedlce : Stowarzyszenie Tutajteraz, 2007.

Przodujące kobiety miasta Wrocławia / zdj. Kazimierz Najdenów. – [B. m.] : Duk. RSW „Prasa”, 1953. – 47 s.

Harcerki przemyskie : [ocalić od zapomnienia] / Joanna Bury. – Przemyśl : Towarzystwo Przyjaciół Przemysła i Regionu, 1994.

Władczynie

Siedem Kleopat / Anna Świderkówna. – Warszawa : „Wiedza Powszechna”, 1978. – 355 s. [Wyd. 2 – 1987; wyd. 3 – 1999; wyd. 4 – PWN, 2008].

Królowe Anglii : od krwawej Marii do Elżbiety II / Maureen Waller ; [przeł. Edyta Jaczewska et al.]. – Warszawa : Wydawnictwo Amber, cop. 2007, 471 s. [Wyd. 2: 2008].

Poczet cesarzowych Rzymu / Aleksander Krawczuk. – Warszawa : ISKRY, 1998. – 247 s. [Wyd. 2 – 2001].

Poczet polskich królowych, księżnych i metres / Zbigniew Satała. – Szczecin : „Glob”, 1990. – 273 s.

Caryce : od Katarzyny I do Ludmiły Putin / Władimir Fedorowski ; z fr. przeł. Regina Gręda. – Warszawa : „Fakty”, 2002.

Cesarzowe bizantyńskie 2 poł. V w. : kobiety a władza / Kamilla Twardowska. – Kraków : Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2006.

Poczet królowych i żon władców polskich / Marek Urbański. – Warszawa : Klub dla Ciebie - Bauer-Weltbild Media, 2006.

Poczet polskich królowych i księżnych / Jadwiga Mander, Aniela Tajner. – Katowice : „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, 2005. – 313 s.

Polskie królowe. T. 1-2 / Edward Rudzki. – Warszawa : „Novum”, 1985. [Wyd. 2 – 1990].

Straszne caryce / Henri Troyat ; przeł. Hanna Bernatowicz-Zbonikowska. – Warszawa : Bellona, cop. 2008.

Kobiety u władzy / Christine Ockrent ; przeł. Jolanta Kurska, Katarzyna Resztak. – Warszawa : Prószyński i S-ka, [2008].

Święte i błogosławione

Świętość matki w hagiografii, nauczaniu i praktyce Kościoła Katolickiego / Janina Druszczyńska. – Olsztyn : [Julian Wojtkowski], 2007.

Wielkie mistyczki Kościoła / Jerzy Misiurek, Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wydział Teologii. – Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1996, 163 s. [Wyd. 2 – 1999].

Niepokorne święte / Joanna Petry Mroczkowska. – Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2007.

Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich. Maciej Michalski. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 2004.

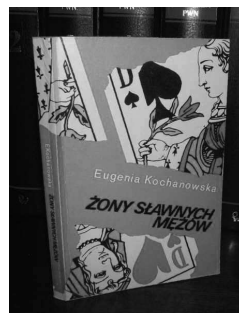
Kobieca pieśń uwielbienia : od matek pustyni do Edyty Stein / Hélène i Jean Bastaire; przekł. Zofia Pająk. – Kraków : Wydawnictwo eSPe, 2008.

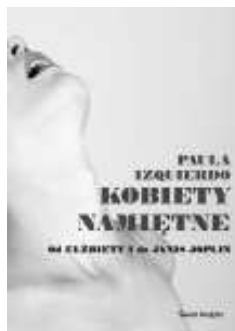
Geniusz kobiety : aspekt etyczno-społeczny / Henryk Misztal. – Sandomierz : Wydaw. Diecezjalne, 1996, 176 s. [Wyd. 2 Częstochowa: 2005].

Błogosławione męczenniczki z Nowogródku / [oprac. Teresa Górka, Noela Wojtowitz]. – Rzym: nakł. Sióstr Nazaretanek ; [Poznań : „Pallottinum”], 2000. – 165 s.

Święte żony i matki / Zygmunt Podlejski. – Łaski : [Warsztaty Szkolenia i Rehabilitacji Zawodowej. Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi], 2003.

Żony, kochanki, faworyty

Opowieści o sławnych kochankach / Bolesław Lubosz. – Katowice : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. – 256 s. [Wyd. 2: 1989].

Amerikas first ladies : von Edith Roosevelt bis Hillary Clinton / Longin Pastusiak ; aus dem Pol. von Ekkehard Grube. – Leipzig : Militzke, 1997.

Ranking pierwszych dam / John B. Roberts II ; przekł. Agnieszka Weseli. – Warszawa : „Amber”, 2004.

Faworyty władców Francji / Jadwiga Dackiewicz. – Lublin : Wydaw. Lubelskie, 1983. – 455 s. [Wyd. 2 – 1988].

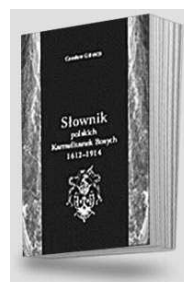
Kochanki : o uwodzeniu, władzy i ambicji historie prawdziwe / Leigh Eduardo ; przeł. Dariusz Wójtowicz. – Warszawa : Prószyński i S-ka, [2008].

Panie Białego Domu / Longin Pastusiak. – Warszawa : „BGW”, 1994 – 451 s.; [toż: „Muza”, 2000. – 542 s.

Kobiety namiętne : od Elżbiety I do Janis Joplin / Paula Izquierdo ; z hisz. przeł. Teresa Tomczyńska. – Warszawa : Świat Książki - Bertelsmann Media, 2009.

Żony sławnych mężów / Eugenia Kochanowska ; [rys. Jerzy Krechowic. – Gdańsk : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 260 s. [Wyd. 2 – 1989].

Zakonnice

Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej. T. 3, Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemie Ruskie Korony Polskiej / Małgorzata Borkowska. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2008.

Było ich siedem / Małgorzata Maria Wójcik. – Jasło : Klasztor Sióstr Wizytek, 1998. – 59 s.

Słownik polskich księń benedyktyńskich / Małgorzata Borkowska. – Niepokalanów: Wydaw. Ojców Franciszkanów, 1996. – 206 s.

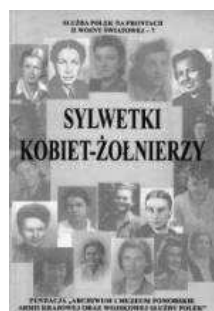
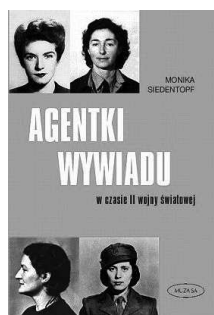
Błogosławieni, którzy umierają w Panu : nekrologia Sióstr Benedyktyn Misjonarek i szczególnych dobroczyńców zgromadzenia (1924-1999) : praca zbiorowa / pod red. Ambrozji Jadwigi Kalinowskiej. – Olsztyn : „Hosianum”, 2000. – 311 s.

Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce / M. Borkowska – Tyniec: nakł. Opactwa Benedyktynów, 1989. – Bibliogr. s. 162.

Siostry zakonne w Polsce : słownik biograficzny. T. 1 / kom. red. Krystyna Dębowska [et al.]. – Niepokalanów : Wydaw. Ojców Franciszkanów, 1994. – 320 s.

Słownik polskich karmelitanek bosych 1612-1914 / Czesław Gil. – Kraków : Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 1999. – 308 s.

Bohaterki wojenne

Sylwetki kobiet-żołnierzy / pod red. Krystyny Kabzińskiej ; [wybór i red. tekstów Maria Biernacka et al.]. – Toruń : Fundacja „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek”, 2003 [1939-1945 r.]. Cz. 2 2006.

Agentki wywiadu w czasie II wojny światowej / Monika Siedentopf ; [tł. Małgorzata Chudzik]. – Warszawa : Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, 2007.

Słownik biograficzny kobiet w Ruchu Oporu województwa przemyskiego 1939-1944. T. 1 / Joanna Bury. – Przemyśl : Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Zarząd Oddziału, 1998. – 258 s.

Słownik biograficzny kobiet odznaczonych Orderem Wojennym Virtuti Militari. T. 1. 2006, T. 2, H-O / red. Elżbiety Zawackiej ; przy współpr. Doroty Kromp ; [współaut. biogr. Maria Biernacka et al.]. – Toruń : Fundacja „Archiwum i Muzeum Pomorskie AK”, 2006.

Dziewczyny z AK - Wielkopolanki / Anna Adamska. – Poznań : Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych, 2006.

Rycerki i samarytanki / Dioniza Wawrzykowska-Wierciochowa. – [Warszawa] : Wydaw. Min. Obrony Narodowej, [1988].

Te wspaniałe kobiety... / Janusz Ziółkowski. – Toruń : Wydaw. Adam Marszałek, cop. 2004.

Kobiety różnych zawodów

Kobiety na skrzydłach. Pod red. Tadeusza Malinowskiego. – Warszawa : „MON”, 1957.

Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r. / Bożena Urbanek. – Warszawa : PWN, 1988. – 534 s.

Piękne, mądre i bogate, czyli polskie biznesmenki / Barbara Dobkiewicz, Anna Kowalczyk. – Warszawa : „BGW”, 1992. – 140 s.

Entuzjastki bibliotekarstwa dziecięcego / red. t. Barbara Białkowska przy współudziale Władysławy Wasilewskiej. – Warszawa, 1999.

Diabeł jest kobietą : z historii filmowego wampa / Zbigniew Pitera. – Warszawa : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1989. – 328 s.

Zawodniczki sportowe

Okrutny szczyt : historie pięciu pierwszych kobiet na K2 / Jennifer Jordan ; przekł. Piotr Pawlaczek. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2007.

Miniatury czyli filigranowe portrety wielkich dam polskiego sportu : polskie olimpijki z lat 1924-1994 / Anna Pawlak. – Warszawa : Polskie Stowarzyszenie Sportu Kobiet : [„Estrella”], 1995. – 91 s.